

Каб падвесці вынік вышэйсказанаму, адзначым наступнае. Выдавецкая і мастацкая дзейнасць М. Вашчанкі развівалася ў кантэксце міжкультурных узаемадзянняў, убіраючы ў сябе асноўныя тэндэнцыі тагачаснага грамадска-культурнага жыцця і мела важнае значэнне для станаўлення і развіцця беларускага кірылічнага друку. Сведчаннем яркай творчай індывідуальнасці стала яго друкарская дзейнасць, а таксама графічныя работы і ілюстрацыі, выкананыя адпаведна з патрабаваннямі часу.

1. Пікулік, А. М. Максім Вашчанка і яго роля ў развіцці беларускага брацкага кірыліцкага кнігадрукавання / А. М. Пікулік // XIV Международные Кирилло-Мефодиевские чтения, посвященные Дням славянской письменности и культуры : материалы чтений «Диалог науки и религии в едином процессе познания мира и человека», Минск, 22–24 мая 2008 г. / Ин-т теологии им. свв. Мефодия и Кирилла, Бел. гос. ун-т культуры и искусств ; отв. ред. и сост. А. Ю. Бендин. – Минск : Зорны верасень, 2009. – С. 518–524.

2. Спірыдон Собаль і вытокі магільёўскага кнігадруку / склад. А. А. Суша, фота А. П. Дрыбаса, А. Р. Шаблюка. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 248 с.

3. Шопина, М. М. «Terra incognata»: слупкое издание «Монархии турецкой» из фондов Национальной библиотеки Беларуси / М. М. Шопина // Берковские чтения – 2013. Книжная культура в контексте международных контактов : материалы Международной научной конференции, Минск, 16–17 мая 2013 г. – Минск : ЦНБ НАН Беларуси ; М. : ФГБУ науки НИЦ «Наука» РАН, 2013. – С. 447–450.

4. Ярашэвіч-Пераслаўцаў, З. Кірылічныя выданні з друкарняў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVIII ст. / З. Ярашэвіч-Пераслаўцаў // Arche. Пачатак. – 2020. – № 4. – С 5–271.

С.Ф. Бут-Гусаім

Установа адукацыі

“Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”

УДК 821.161.3-2:811.161.3'373.23

ІМЕНАСЛОЎ ГІСТАРЫЧНАЙ ДРАМЫ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК “СКАРЫНА З ПОЛАЦКА”

Мэта артыкула – сістэматызацыя структуры анамастычнай прасторы гістарычнай драмы берасцейскага аўтара Зінаіды Дудзюк з улікам гістарычных традыцый беларускага іменаслову; устанаўленне характару экстралінгвістычных прымет, што знайшлі адлюстраванне ў анамастыконе мастацкага твора. У працы прадстаўлена тэматычная класіфікацыя паэтонімаў. Антрапонімы разгледжаны як значымыя інфарматыўныя адзінкі, у семантычную структуру якіх уключаюцца прагматычны складнік, стылістычныя, эмацыйныя, ацэначныя,

экспрэсіўныя, сацыяльныя адценні значэння, асацыяцыі і іншая інфармацыя экстралінгвістычнага характару, што праяўляецца на ўзроўні антрапанімічнай канатацыі. Разгледжана прадстаўленае ў творы хрысціянскае ўспрыманне імені як асаблівай духоўнай субстанцыі, што фарміруе асобу чалавека і прадвызначае яго жыццёвы шлях (“По имени и житие”). Выяўлены вобразныя кампаненты, якія ляжаць у аснове прозвішчаў-паэтонімаў, і ўстаноўлены экстралінгвістычныя прыкметы, якія знайшлі адлюстраванне ў антрапанімічне мастацкіх твораў. Даследавана нацыянальна-культурная спецыфіка тапонімаў, тэонімаў, агіёнімаў і інш. разрадаў “перыферычных” онімаў.

Ключавыя словы: *паэтонім, антрапонім, асабовае імя, прозвішча, тапонім, тэонім, агіёнім.*

Знакавай постаццю ў духоўнай культуры Беларусі з’яўляецца Францыск Скарына – асветнік-гуманіст, патрыёт, вучоны, першадрукар на ўсходнеславянскіх землях, які шляхам выдання біблейскіх кніг нёс Слова Божае суайчыннікам. Духоўная спадчына і жыццёвы шлях асветніка і сёння прыцягваюць ўвагу сучасных творцаў, якія зноў і зноў спрабуюць стварыць вобраз Скарыны і яго часу.

Гістарычная драма “Скарына з Полацка” Зінаіды Дудзюк уваскрашае віленскія старонкі жыцця беларускага першадрукара. Перадаючы дух мінуўшчыны, Зінаіда Дудзюк актуалізуе нацыянальна-культурную інфармацыю ўласных імёнаў.

Драма (драматургія) – адзін з асноўных родаў літаратуры (разам з эпасам і лірыкай), уяўляе сабой тэкст, які складаецца з рэплік персанажаў і рэмарак аўтара і прызначаны для тэатральнага выканання (часам проста для чытання) [3, с. 242]. Асноўная асаблівасць драматургіі як роду літаратуры – абмежаванасць у выбары выразных сродкаў. У распараджэнні драматурга толькі простая мова герояў, дыялог, з дапамогай якога неабходна распачаць і ўтрымаць інтарэс гледачоў. Толькі праз простую мову персанажаў магчыма асэнсаванне іх псіхалагічнага складу, намераў, абгрунтаванне дзеянняў і ўсяго, што складае сюжэт драматургічнага твора.

Да гістарычнай драматургіі адносіцца твор Зінаіды Дудзюк, напісаны паводле рэальных падзей XVI стагоддзя.

У ліку персанажаў твора найперш рэальныя гістарычныя асобы. У рэпліках герояў драмы сустракаюцца онімы-сучаснікі – найменні гістарычных дзеячаў, жыццё якіх прыпадае на час разгортвання дзеяння п’есы: імёны біскупа віленскага Яна, караля Чэхіі Фердынанда, герцага Прусіі Альбрэхта, англійскага караля Генрыха VIII, каралевы Рэчы Паспалітай Боны, караля Жыгімонта. У разважаннях Францыска Скарыны пра мінулае Айчыны і свету ўжыты онімы-рэтраспекцыі: імя дзеяча Рэфармацыі Яна Гуса, вучоных Мікалая Каперніка, Эразма Ратэрдамскага і

Арыстоцеля, праваслаўных князёў Алелькі, Гальшанскіх, Глінскіх, напр.: “Мабыць, не дарма праваслаўныя князі Алелька і Гальшанскі склалі галовы ў барацьбе за роўнасць каталікоў і праваслаўных у нашай дзяржаве. Цяпер правы быццам роўныя. Але ж закон, як дышла, куды павярнуў, туды і выйшла. Князі Глінскія спрабавалі дамагчыся самастойнасці краіны, ды не адолелі каралеўскае войска, мусілі ўцякаць. Пэўна, доўга нам яшчэ быць запрэжанымі ў адзін хамут. Дзве дзяржавы, з’яднаныя разам, ніяк не могуць быць роўнымі” [2, с. 10]; “Надрукаваў Біблію і яшчэ тое-сёе. Як даведаўся, што Эразм Ратэрдамскі выдаў на нямецкай мове Новы Запавет, дык і мне так закарцела надрукаваць для сваіх людзей Біблію на нашай мове, каб кожны мог прачытаць і зразумець, што там ксяндзы на латыні кажуць” [2, с. 14]. У роздумах Францыска Скарыны аб сучаснасці (асветнік асэнсоўвае сучасны яму свет праз праз прызму падзей, выкладзеных у Бібліі) гучаць імёны герояў Святога Пісання: “Як казаў цар Саламон, не трэба прасіць сабе ні шмат гадоў жыцця, ні багацця, ні зводу ворагаў, а толькі мудрасці. Такім прынцыпам я кіруюся таксама. Мудрасць – самая дакладная з навук” [2, с. 58].

Імёны персанажаў – хрысціянскія онімы іншамоўнага паходжання, запазычаныя з грэчаскай: Хрысціна (грэч. ‘памазанка Божая, Хрыстова’ [1, с. 68]), Мікола (грэч. ‘пераможца народа’ [1, с. 34]); лацінскай: Францыск (лац. ‘той, хто адносіцца да франкаў’ [1, с. 47]), Раман (лац. ‘рымскі, рымлянін’ [1, с. 40]), Маргарыта (лац. ‘жамчужына, перліна’ [1, с. 44]); Марцін (лац. ‘той, хто належыць богу Марсу’ [1, с. 33]), старажытнаўрэйскай моў: Іван (ст.-яўр. ‘Боская ласка’ [1, с. 28]), Якуб (ст.-яўр. ‘той, хто трымаецца за пятку’ [1, с. 50]); Ганна (ст.-яўр. ‘Дар Божы’ [1, с. 58]). Заўважым, што імя ў старажытным грамадстве было паказчыкам веравызнання асобы. Так, імя Іван ужываецца ў драме як у асвоенай народнай мовай праваслаўнай форме з устаўным [в] (у якасці наймення брата Францыска Скарыны), так і ў царкоўнай форме Іаан як найменне святога Іаана Прадцечы. Выкарыстаны ў драме і каталіцкі варыянт оніма Ян – як імя біскупа віленскага, а потым пазнанскага.

У хрысціянстве імя ўспрымаецца як асаблівая духоўная субстанцыя, што фарміруе асобу чалавека і прадвызначае яго жыццёвы шлях (“по имени и житие”). Хрысціянскі пісьменнік і вучоны, Францыск Скарына, выбіраючы імёны сынам, задумваецца над іх глыбінным сэнсам, які прадвызначае лёс сыноў і забяспечвае дапамогу Бога: “Добры хлопчык атрымаўся, ладны. Назаву яго Іванам у гонар майго брата. Імя гэтае перакладаецца як літасць Бога, няхай Творца аберагае нашага сыночка. Няхай расце жывы і здаровы” [2, с. 50]; “Здаецца мне, што яму найбольш падыдзе імя Сімяон, што азначае ‘пачутасць’. Хачу, каб ён быў пачуты, зразуметы людзьмі, каб не перажываў адзіноты і занябанасці, каб вялікі свет быў гасцінна расчынены перад ім і прызна ставіўся да яго” [2, с. 40].

Адаптуючыся да славянскіх моў, хрысціянскія імёны сталі ўтвараць размоўна-бытавыя і ацэначныя формы. Так, памяншальныя формы (дэмініватывы) сталі выкарыстоўвацца для наймення сяброў, родных людзей, дзяцей, што знайшло адлюстраванне ў рэпліках герояў драмы: “Не тузайся, Францішак, усё добра. Пакуль я жывы, рабі сваю справу, хлеб надзеянны для цябе заўсёды знойдзецца на маім стале” [2, с. 44]; “Мая мілая Маргарытка, якая ж ты ў мяне малайчына! Я проста шчаслівы тым пачуццям, якія я зараз перажываю. Ім проста няма наймення! Гэта захапленне, урачыстасць, пераможнасць” [2, с. 36]; “Я буду называць яго Сенья, Сенечка, сыночак мой дарагі і жаданы” [2, с. 40]. Паводле нормаў сярэднявечнага этыкету, імёны герояў ўжываліся ў спалучэнні з паказчыкамі сацыяльнага рангавання: “Рады бачыць пана Скарыну! Ужо чакаў, не мог дачакацца сустрэчы, кніжкі чытаў!” [2, с. 4]; “Толькі ўчора прыехаў па запрашэнні яго светласці герцага Альбрэхта” [2, с. 51].

У часы Скарыны ў Рэчы Паспалітай выкарыстоўваліся імёны па бацьку, або патронімы, што ўзыходзяць да старажытнага наймення, якім называлі чалавека па імёнах яго продкаў па мужчынскай лініі. Такія формы ўжываліся ў вышэйшых сляях грамадства і не толькі ідэнтыфікавалі асобу, але і сцвярджалі яе статус як спадчынніка валадарных асоб: “Яшчэ пры Казіміры Ягелончыку мой бацька гандляваў з Масквою” [2, с. 12].

У XVI стагоддзі знатныя роды ў Рэчы Паспалітай ужо мелі прозвішчы – афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям’і. Частка прозвішчаў герояў гістарычнай драмы ўтворана ад формаў кананічных асабовых імёнаў, напр.: Грыцэвіч (ад размоўнай формы імені Грыгорый (грэч. ‘пільны’ [1, с. 12])). Асобныя прозвішчы ўтвораны ад мірскіх празванняў-мянушак адапелятыўнага паходжання, што ўзніклі ад назваў частак цела чалавека (Чупрыніч), назваў-указанняў часу з’яўлення дзіцяці на свет (Субочыч). Сустракаюцца і прозвішчы адтапанімічнага паходжання (Гальшанскі). Некаторыя героі драмы, якія належаць да шляхецкага саслоўя, маюць двайныя прозвішчы: віленскі купец Грыцэвіч-Онкавіч. В. Шур адзначае: “З’яўленне двайных ці нават трайных прозвішчаў у XVI–XVIII стагоддзях сярод шляхты не было рэдкасцю. Найчасцей шляхецкі гонар, маёмасны статус становіліся прычынаю таго, што пры заключэнні шлюбу ніводзін з маладых не хацеў развітвацца са сваім прозвішчам, у выніку чаго з’яўляліся прыдомкі” [4, с. 63].

Значнае месца ў анамастыконе гістарычнай драматургіі займаюць так званыя “перыферычныя” онімы: назвы геаграфічных аб’ектаў, устаноў, кніг, твораў мастацтва, культавых збудаванняў і інш. Сродкам увасаблення прасторава-часавых адносін у творы Зінаіды Дудзюк з’яўляюцца тапонімы. Частка з іх захавалася ў сучаснай мове, напр.: Полацк, Прага, Кіеў, Львоў, Мазыр, Кіеў, Кракаў, Масква, Германія, Прага, Вітэнберг, Познань, Палата. Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць ужытыя ў кантэксце драмы ўстарэлыя тапонімы – гістарыёнімы, якія з’яўляюцца найменнямі

дзяржаў, што зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: Масковія ‘назва маскоўскай дзяржавы, сустракаемая ў апісаннях замежных падарожнікаў, якія пабывалі ў ёй у XV–XVII стагоддзях’, Рэч Паспалітая ‘аб’яднаная польска-літоўская дзяржава з часу Люблінскай уніі’, Вялікае Княства Літоўскае ‘беларуска-літоўская дзяржава ва Усходняй Еўропе’. Словаўтваральны архаеонім Вільня адрозніваецца ад сучаснай геаграфічнай назвы словаўтваральным афіксам.

Асноўныя этапы жыццёвага шляху, а таксама светапогляд асветніка дапамагаюць перадаць бібліённы “Другі закон”, Біблія, Святое Пісанне, “Апостал”, “Новы Запавет”, дакументонім “Статут Вялікага Княства Літоўскага”, эргонімы: Гасціны Двор у Маскве, Кракаўскі ўніверсітэт. У разважаннях Францыска Скарыны – чалавека, які прысвяціў жыццё пропаведзі Слова Божага праз друкаваную Біблію, – ужываецца тэонім Бог і агіёнімы (імёны святых): “Найперш вучыць, каб для веры Госпада нашага Ісуса Хрыста ўсялякае спакушэнне перамагалі і ад Бога дапамогі чакалі, бо ён нікога не спакушае, а самі па сабе бываем зласлівыя. Пра тое добрае, што будзе нам дадзена ад Бога, не варта ні пра сябе шмат казаць, ні на іншых гневацца, не словам, але і справаю паказваць веру Хрыстову, для таго зануздваці язык свой, убогімі не пагарджаць, міласціну бедным падаваць, бо вера без справы мёртвая... Выдатна сказана! Мудрыя людзі пісалі гэтыя кнігі, таму і жыве Святое Пісанне вечна. Толькі мудрасцю трэба чалавеку напаўняць свой розум, а сэрца любоўю да людзей, роднага краю і ўсяго свету. Тады і запануе добры лад на ўсёй зямлі” [2, с. 11].

Найважнейшымі рысамі анамастычнай прасторы гістарычнай драмы Зінаіды Дудзюк “Скарына з Полацка” з’яўляюцца пераважнае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы найменняў герояў структуры і семантыцы іменаслову XVI стагоддзя. Пісьменніца так ці інакш звяртае ўвагу чытача (гледача) на імёны створаных ёю вобразаў праз аўтарскія рэмаркі, дзеянні і ўчынкі герояў, мастацкі кантэкст, калі самі персанажы ўдакладняюць матывацыю імён. Культурна-гістарычную функцыю выконваюць у драме “перыферычныя” онімы (тапонімы, тэонімы, агіёнімы і інш.), якія з’яўляюцца сродкамі выражэння прасторава-часавых адносінаў у творах, а таксама перадачы светапогляду галоўнага героя твора – хрысціянскага асветніка Францыска Скарыны.

1. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.

2. Дудзюк, З. І. Скарына з Полацка / З. І. Дудзюк // Гістарычныя драмы. – Брэст, 2016. – С. 3–60.

3. Халзиев, В. Е. Драматургия / В. Е. Халзиев // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Ин-т науч. инф. по обществ. наукам РАН; под ред. А. Н. Николюкина. – М., 2001. – С. 242–248.

4. Шур, В. Беларускія ўласныя імёны: беларуская антрапаніміка і тапаніміка : дапам. для настаўнікаў / В. Шур. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 239 с.